

## บทที่ ๕

### สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “วิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพุทธวิธีการสอนหลักพุทธธรรม วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ ศึกษาวิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ และนำเสนอรูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยในครั้งนี้สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

#### ๕.๑ สรุปผลการวิจัย

##### ๕.๑.๑ พุทธวิธีการสอนและวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์

พุทธวิธีการสอน มีหลักการในการสอนอย่างมีเหตุผล เรื่องที่เป็นจริงตามธรรมชาติ (ทางฝ่ายจิตใจและฝ่ายวัตถุ) ซึ่งสามารถเห็นตามได้ทางอายตนะ ๖ ด้วยตนเอง มี “เป้าหมาย” เพื่อการดับทุกข์ การดับกิเลสโดยสิ้นเชิง หรือการบรรลุมรรคผลนิพพาน ด้วย “วิธีการ” ที่ทำให้เกิดความรู้ขึ้นมาในตนด้วยการปฏิบัติทดลองด้วยตนเอง ศึกษาจากภายใน ยกตัวอย่างและชี้ให้เห็นจริงได้อย่างเป็นรูปธรรมด้วยประสบการณ์ตรง ด้วยการตรัสสอน (การเทศนา) และ การแสดงด้วยปฏิบัติเป็นแบบอย่าง ซึ่ง “วิธี” ที่พระพุทธเจ้าใช้ในการสอนนั้น มีหลายรูปแบบ ได้แก่

(๑) วิธีการสรุปความ เช่น วิธีการสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท โดยสรุปเป็นหลักอริยสัจ ๔

(๒) วิธีการสอนแบบอธิบายรายละเอียด เช่น วิธีการสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท ตลอดทั้งสาย ตั้งแต่ “อวิชชา” ไปจนถึง “ขรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสะ ทั้งสมุทวารและนิโรธวาร ทั้งแบบอนุโลม แบบปฏิโลม ทั้งแบบไล่เรียงจากสาเหตุไปยังผล และสืบสาวจากผลที่เกิดขึ้นไปหาสาเหตุที่มา

(๓) วิธีการสอนแบบการแนะนำการปฏิบัติ เช่น การสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เริ่มต้นจากผัสสะ การกระทบทางตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ รับรู้ถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นและสิ่งที่เกิดเป็นผลสืบตามมา อีกตัวอย่างหนึ่งคือ วิธีการสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทผ่านการปฏิบัติอานาปานสติ ๑๖ ขั้น ซึ่งมีวิธีการสอนสอดคล้องกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นการแนะนำให้ปฏิบัติตามขั้นตอน ในแต่ละขั้นตอน ทุก

ลมหายใจเข้าออก ดูว่าลมหายใจยาว ลมหายใจสั้น นั้นเป็นอย่างไร ดูว่าลมหายใจกับร่างกายสัมพันธ์กันอย่างไร และคอยควบคุมให้ลมหายใจสงบเบาสบาย จากนั้นให้ดูปิติ สุข ที่เกิดขึ้น ดูความสัมพันธ์ของเวทนากับจิต และควบคุมเวทนาให้สงบ แล้วเข้าสู่การทำจิตให้ยินดี (ปราโมทย์) ทำจิตให้เป็นสมาธิ ดูสภาวะของจิต และทำจิตให้ปล่อยวาง สุดท้ายให้ดูลมหายใจ เวทนา จิต ให้เห็นธรรม ได้แก่ อนิจจัง (ความเปลี่ยนแปลง) ความจางคลาย ความดับไม่เหลือ และความสลัดคืน ว่ามีขึ้นในใจเราจริงๆหรือไม่ อย่างไร บันทึกผลไว้ (ในใจ) แล้วประเมินผลจากการปฏิบัติและสรุปผล

วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ มีหลักการในการสอนเรื่องที่มีเหตุผล สอนเรื่องที่เป็นจริงตามธรรมชาติ (ทางฝ่ายวัตถุ) ที่พิสูจน์ให้เห็นโดยประจักษ์ทางประสาทสัมผัสทั้งห้าได้ มีเป้าหมายเพื่อใช้แก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสสารและพลังงานและสร้างองค์ความรู้ใหม่ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” โดยมีวิธีใช้สอนด้วย (๑) สอนด้วยคำพูด และ (๒) สอนด้วยการสาธิต ทำการทดลองให้ดู และสำหรับวิธีที่ใช้ในการสอน ซึ่งแบ่งได้เป็น ๒ รูปแบบ

(๑) การสอนภาคทฤษฎี โดยใช้วิธีบรรยาย อภิปราย สัมมนา สาธิต

(๒) การสอนภาคปฏิบัติ โดยใช้วิธีการทำการทดลองทางวิทยาศาสตร์ และใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ รวมทั้งการทำโครงงาน ปัญหาพิเศษ เป็นต้น

#### ๕.๑.๒ วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสภิกขุใช้วิธีการสอนหลักพุทธธรรม ที่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุผลที่ท่านพุทธทาสภิกขุยืนยันด้วยตัวท่านเอง หลักฐานเอกสารอ้างอิง และความเห็นของศิษย์ผู้ใกล้ชิดที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ทั้ง ๖ รูป/คน ซึ่งมีความเห็นว่า ท่านพุทธทาสภิกขุ เน้นย้ำให้ศึกษาพระพุทธานุศาสนากันอย่างวิทยาศาสตร์ เรียนจากของจริง รู้สึกจริงๆ เพื่อให้เห็นประจักษ์แจ้งแก่ใจของตนจริงๆ ดังนั้น วิธีการสอนของท่านจึงเป็นวิทยาศาสตร์ ตรงตามแนวคิดเรื่องการศึกษาของท่าน

วิธีการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ หลักการ และวิธีการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ สอดคล้องกับหลักการ และวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ มีหลักการเรื่องการสอนอย่างมีเหตุผล เชื่อถือในสิ่งที่พิสูจน์ได้ ด้วยการทดลองด้วยตนเอง และมีวิธีการสอนเป็นไปตามหลัก “วิธีทางวิทยาศาสตร์” (Scientific Method)

สิ่งที่มีความแตกต่างกันคือ “การยอมรับวิธีการพิสูจน์” โดยที่ วิธีการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ จะยอมรับการพิสูจน์ให้เห็นโดยประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า (ตา หู จมูก ลิ้น และกาย) หรือการพิสูจน์ร่วมกับเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ที่มีความถูกต้องน่าเชื่อถือ โดยการปฏิบัติการทดลองของตนเอง หรือโดยนักวิทยาศาสตร์ที่มีความน่าเชื่อถือ ส่วนวิธีการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านจะสอนให้ผู้เรียนพิสูจน์ทดลองจากสิ่งที่สัมผัสได้จริง รู้สึกได้จริง ทางอายตนะทั้งหก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และต้องเป็นการปฏิบัติการทดลองด้วยตนเองเท่านั้น ถ้าเป็นผลจากการปฏิบัติการทดลองด้วยผู้อื่น ก็จะเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของผู้อื่น ดังนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุจึงมีความเห็นว่า พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต โดยเหตุผลสนับสนุนความเห็นนี้ จากผลการวิจัยนี้ได้แก่ การใช้วิธีการแสวงหาความรู้ วิธีการเรียนการสอนเช่นเดียวกันการวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่วิทยาศาสตร์สนใจเฉพาะการศึกษาธรรมชาติในส่วนที่เป็นวัตถุ ในขณะที่พุทธศาสนา มุ่งเน้นการศึกษาธรรมชาติในส่วนที่เป็นจิตใจ อย่างไรก็ตาม กฎธรรมชาติในทางพุทธศาสนา ได้แก่ “กฎอัมปิปปัจจยตา” ยังมีความหมายครอบคลุมถึง ธรรมชาติและปรากฏการณ์ของธรรมชาติในส่วนที่เป็นวัตถุอีกด้วย

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องการสอนพระพุทธศาสนาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ได้แก่

- (๑) วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า
- (๒) อุปนิสัยใฝ่ศึกษาหาความรู้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ
- (๓) ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
- (๔) กัลยาณมิตรผู้สนับสนุนงานสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนา

#### ๕.๑.๓ รูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส

จากผลการวิเคราะห์วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส โดยใช้หลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นเกณฑ์ พบว่า วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาส จัดได้ว่าเป็นวิธีสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุผลดังนี้

- (๑) มีหลักการสอนที่เป็นเหตุเป็นผล กล่าวคือ เป็นหลักการที่มีเหตุผลที่น่าเชื่อถือรองรับ
- (๒) มีวิธีการสอดคล้องกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วย ๑) การกำหนดหัวเรื่องในการสอน, ๒) การกำหนดจุดประสงค์ในการสอน, ๓) การคาดผลที่จะได้รับ (กำหนด

สมมุติฐาน), ๔) การทดลองปฏิบัติจากของจริง (ร่างกาย ลมหายใจ ความรู้สึก ที่เกิดขึ้นอยู่ในขณะนั้นจริงๆ), ๕) การวิเคราะห์ ประเมิน สรุป ผลที่ได้รับ

(๓) มีวิธีการสอนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า ได้แก่ การสอนด้วย ภาพเขียนปริศนาธรรม งานประติมากรรมพุทธประวัติ และการจัดสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

(๔) มีวิธีการสอนให้ผู้เรียนเกิดทักษะทางวิทยาศาสตร์และเจตคติทางวิทยาศาสตร์

(๕) มีวิธีการสอนให้ใช้การพิสูจน์ให้เห็นโดยประจักษ์แจ้งแก่ใจ (ใช้ใจ เป็น เครื่องมือวัด)

(๖) มีวิธีการอธิบายความหมายคำศัพท์หรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแบบภาษาคน-ภาษาธรรม เพื่อให้เห็นตามได้ด้วยประสบการณ์เดิม

(๗) มีวิธีการสอนให้ผู้เรียนเกิดทักษะทางวิทยาศาสตร์และเจตคติทางวิทยาศาสตร์

(๘) ความเห็นของผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นศิษย์ท่านพุทธทาส ทั้ง ๖ รูป/คน ซึ่งมีความเห็นตรงกันว่า ท่านพุทธทาสมีความรู้วิธีการสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ (สอนตามหลักการวิทยาศาสตร์)

วิธีสอนตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ โครงสร้างของการสอน, และลำดับหลักธรรม (เนื้อหาความรู้) ในการสอน โดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) โครงสร้างของการสอน ประกอบด้วย หลักการที่ใช้ในการสอน, เป้าหมายของการสอน, วิธีการของการสอน, หลักธรรมที่เป็นแนวทางการนำเสนอเนื้อหา และวิธีที่ใช้ในการสอน :-

หลักการ : เป็นประโยชน์, มีเหตุผล, เกิดความรู้ภายในตน ด้วยการพิสูจน์เห็นแจ้งแก่ใจ

เป้าหมาย : มรรคผลนิพพาน และนิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้

วิธีการ : วิธีการทางวิทยาศาสตร์, วิธีแสดงให้เป็นรูปธรรม, วิธีอธิบายให้เห็นตามได้

หลักธรรม (ที่เป็นแนวทางการนำเสนอเนื้อหา)

: หลักอริยสัจ (อะไร, จากอะไร-เพื่ออะไร-วิธีการใด; หรือ What-From what-For what-By what)

: หลักธรรมลักษณะ ๘ (ลักษณะ-ประเภท-อุปมา-สมุทัย-อวิชชา-อสังขตะ-อาทีนวะ-นิสสรณะ; Character-Category-Comparison-Cause- Unstable- Charm-Cons-Exit)

: หลักปฏิจจนูปบาท

วิธีสอน : การพูด -การเขียน-การใช้งานศิลปะ-การกระทำเป็นแบบอย่าง (Speak-Write-Art-Idol)

(๒) ลำดับหลักสูตร (เนื้อหาความรู้) ในการสอน

ท่านพุทธทาสภิกขุ แนะนำการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง โดยลำดับ ซึ่งควรเริ่มต้นศึกษาที่ “ผัสสะ” คือการกระทบของอายตนะภายใน กับ อายตนะภายนอก (อารมณ์ ๖) โดยมีวิญญูณ ๖ เข้าไปรับรู้ อย่างมีสติควบคุม มีปัญญา มีสัพพัญญู เพื่อป้องกันไม่ให้ปฏิจสมุปปาทฝ่ายทุกข์เกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นการศึกษาปฏิจสมุปปาทแบบขณะจิต เป็นการเรียนรู้อย่างวิทยาศาสตร์ ที่ใช้ร่างกายของผู้เรียนเป็นผู้ทดลอง ให้ธรรมชาติเป็นผู้สอน มีเคล็ดลับที่วิธีปฏิบัติจริงๆ เพื่อให้เกิดความรู้ขึ้นมาในตน เรียนเนื้อหาให้รู้หลัก แบบรู้จัก รู้จำ (เรื่องธาตุ ชันธ์ อายตนะ อานาปานสติ ภาวนา) ฝึกปฏิบัติให้รู้แจ้ง ให้เกิดศรัทธาในพระรัตนตรัย (ขั้นสามัญ) เห็นไตรลักษณ์ จนครบทั้งหลักสูตร ๙ ตา ถอนความจนกระทั่งถึงพระรัตนตรัยขั้นปรมัตถ์ จึงจะจบพระพุทธศาสนา

สาระสำคัญของ “วิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ” สามารถนำเสนอแบบการสรุปตามหลักอริยสัจ ๔ ได้เป็นดังนี้

(๑) ความหมาย : วิธีการอย่างมีระบบ ที่ทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ในการเรียนรู้หลักความจริงของธรรมชาติเกี่ยวกับการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ ด้วยวิธีการอย่างมีเหตุผล พิสูจน์ให้เห็นประจักษ์แก่ใจ และวิเคราะห์ผลการปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

(๒) มูลสาเหตุของสอน : ความเหมาะสมแก่ยุคสมัยที่มีความเจริญทางวัตถุที่อาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตามวิธีการเรียนรู้ของคนในยุคปัจจุบัน ที่ต้องอธิบายให้เข้าใจได้ด้วยหลักเหตุผล และพิสูจน์ให้เห็นได้ และด้วยอุปนิสัยของท่านพุทธทาสภิกขุในการเป็นนักค้นคว้า นักวิจัย นักวิทยาศาสตร์ และนักปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา

(๓) ประโยชน์ของการสอน : เพื่อทราบถึงหลักการ เป้าหมาย และวิธีการนี้ เพื่อการเรียนการสอนหลักพุทธธรรมอย่างถูกต้องตามพระพุทธประสงค์ กล่าวคือ การบรรลุมรรคผลนิพพาน และการได้รับสรณิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ สามารถดับทุกข์ได้ในบางขณะ และการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง

(๔) วิธีการปฏิบัติในการสอน : ศึกษาคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับหลักสูตร เรื่องใดเรื่องหนึ่ง ศึกษาพระพุทธพจน์ พิจารณารูปแบบการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ ตามที่ได้สรุปไว้ ซึ่งประกอบด้วย โครงสร้างของการสอน, กระบวนการในการสอน และลำดับของเนื้อหา

เนื้อหาโดยรายละเอียดของ “วิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่าน พุทธทาสภิกขุ” สามารถนำเสนอ โดยอาศัยหลักธรรมลักษณะ ๘ ประการ ได้ดังนี้

๑) ลักษณะ : คุณลักษณะที่สำคัญของวิธีการนี้ เป็นไปเพื่อให้ผู้เรียนดับทุกข์ได้ทันทีและ นิพพาน ด้วยการเรียนรู้จากสิ่งที่เกิดขึ้นจริง พิสูจน์ได้ด้วยใจ อธิบายหลักธรรมอย่างเป็นรูปธรรมได้

๒) ประเภท : วิธีการสอนนี้ อาจจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ การสอนในระดับศีลธรรม (โลกียะธรรม) และ การสอนในระดับปรมัตถธรรม (โลกุตระธรรม)

๓) อุปมา : วิธีการสอนนี้ แสดงความหมายเชิงเปรียบเทียบ ตามที่ท่านพุทธทาสเคย เปรียบวิธีการเรียนรู้เรื่องการดับทุกข์ว่า เป็นวิธี “หนามยอกเอาหนามบ่ง”, “การว่ายนํ้าสอนให้ว่ายนํ้า เป็น” และ “การชี้จักรยานล้มสอนให้ขี่จักรยานเป็น” กล่าวคือ รู้ทุกข์เพื่อดับทุกข์ สิ่งที่ได้เกิดขึ้นจริงๆ (ธรรมชาติ) สอนให้เรารู้ตามความเป็นจริง

๔) สมุทัย : เหตุหรือที่มา ของวิธีการสอนนี้ หรือสิ่งที่ป็นแรงจูงใจ มีอิทธิพลต่อวิธีการ สอนนี้ ได้แก่ พระรัตนตรัย, ธรรมชาติ, อิทธิพลของวิทยาศาสตร์, เจตคติและทักษะทางวิทยาศาสตร์, และกัลยาณมิตรของท่านพุทธทาสภิกขุ

๕) อัญญัมคะ : วิธีการสอนนี้ ย่อมเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ตามหลักไตรลักษณ์ ในแง่ “ความตั้งอยู่ไม่ได้” ของวิธีการสอนนี้ อาจเกิดขึ้นได้เมื่อมีการถ่ายทอดอย่างไม่ถูกต้อง ย่อมมีความ เสื่อมไป และเมื่อมีการสอนที่ถูกต้อง ย่อมมีแต่ความเจริญงอกงาม มีการพัฒนาให้เหมาะกับยุคสมัย

๖) อัสสาทะ : คุณประโยชน์ของวิธีการสอนนี้ ทำให้เกิดความรู้เฉพาะตนได้ ดับทุกข์ได้ จริง พิสูจน์ได้ด้วยตนเอง ด้วยวิธีการสอนตามหลักวิทยาศาสตร์ มีจุดเด่นที่ไม่มีการแบ่งชาติภาษา หรือ แม้แต่ศาสนา ความเชื่อ ที่แตกต่างกัน ย่อมจะได้รับประโยชน์จากการสอนตามวิธีนี้

๗) อาทีนวะ : วิธีการสอนนี้ไม่ก่อให้เกิดโทษแต่อย่างใด แต่อาจมีประเด็นที่เป็นจุดอ่อน ด้อยในแง่ที่ว่า ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า เนื่องจากไม่สอดคล้องตามหลัก วิทยาศาสตร์ทางวัตถุทั้งหมด แต่อย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสได้ให้นิยามเฉพาะไว้ว่า วิธีการศึกษาหลัก พระพุทธศาสนานั้น เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ทางจิต จึงต้องอาศัยจิตใจในการพิสูจน์ และเป็นการ พิสูจน์ได้ด้วยตนเอง แม้จะได้แสดงสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมแล้ว แต่ก็ยังต้องน้อมเข้ามา ในใจ สังเกตความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในใจ ในขณะนั้นๆ จริงๆ

๘) นิสสธนะ : สิ่งที่เป็นเครื่องสลัดออก เลิก ยุติ วิธีการสอนนี้ อาจเกิดขึ้นได้ หากผู้สอน ผู้เรียน ไม่เข้าใจหลักการ วิธีการ ที่เป็นแก่นแท้ ไม่เห็นความสำคัญ ไม่เห็นคุณค่า หรือประโยชน์ที่จะได้รับจากวิธีการสอนด้วยวิธีนี้ หรือการที่ไปเชื่อถือ ในการบอกสอนที่ไม่เป็นไปตามพระพุทธรประสงค์ ไม่เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ ซึ่งวิธีป้องกัน หรืออุบาย ที่ต้องใช้คือ “หลักกาลามสูตร” ในการศึกษา เรียนรู้ด้านปริยัติ การศึกษา ฝึกปฏิบัติ เรียนรู้ธรรมะอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เรียนจากของจริง ให้ได้รับ ประสบการณ์จริง (ปฏิบัติ) และการเรียนรู้ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ (ปฏิเวธ)

สรุปรูปแบบวิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ สามารถนำเสนอตาม “วิธีทางวิทยาศาสตร์” แบ่งได้เป็น ๕ ขั้นตอน ซึ่งสรุปเป็นคำภาษาอังกฤษ ได้ว่า Specify, Inspire, Explain, Laboratory, Evaluate, and Conclusion หรือ ย่อเป็น “SIELEC” ได้รายละเอียดดังนี้

๑) กำหนดหัวเรื่องที่สอน ความสำคัญและที่มา (Subject and Rationale) แสดงเหตุผล ว่า ทำไมจึงต้องศึกษาเรื่องนี้

๒) สร้างฉันทะการเรียนรู้ ด้วยการแจ้งจุดประสงค์และประโยชน์การเรียนรู้ (Inspire by informing the Purposes and Benefits)

๓) อธิบายเนื้อหาโดยสรุปตามหลักอริยสัจ ๔ และอธิบายเนื้อหาโดยละเอียดด้วย หลักธรรมลักษณะ ๘ หลักปฏิจจนสมุพบาท และแนวคิดภาษาคน-ภาษาธรรม (Explain by Ariyasaccā, Describe with 8- Dhamma Characteristics, Paticca-samuppada and Concept of People Language-Dhamma Language)

๔) แนะนำการปฏิบัติ ด้วยการทดลองปฏิบัติ พิสูจน์ให้รู้แจ้งเห็นจริง (Laboratory Instruction for the Insight)

๕) การประเมินการเรียนรู้และสรุปสาระสำคัญ (Evaluate and Conclusion)

งานวิจัยนี้ได้เสนอวิธีการสังเคราะห์วิธีการสอนหลักพุทธธรรมตามหลักวิทยาศาสตร์ แบบ เฉพาะตน จากการผสมผสานวิธีการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุกับความรู้ ความสามารถ ความสนใจ เฉพาะตน ได้แก่ วิธีการสอนหลักปฏิจจนสมุพบาทภาคปฏิบัติ โดยใช้วิธีการทดลองด้วยบทกลอน ได้ตอบตนเอง

## ๕.๒ ข้อเสนอแนะ

### ๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะการประยุกต์ผลการวิจัย

วิธีการสอนการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ มีรูปแบบ ที่ประกอบด้วย หลักการในการสอน วิธีการในการสอน เป้าหมายในการสอน หลักในการอธิบาย และวิธีที่ใช้ในการสอน ที่มีความตั้งใจสอนอย่างเป็นระบบ มีระเบียบแบบแผนชัดเจน มีขั้นตอน แสดงบทบาท เนื้อหา และการสรุป เป็นวิธีการสอนที่ครอบคลุมเนื้อหาสาระอย่างครบถ้วน ทั้งในทางทฤษฎีความรู้ (ปริยัติ) ซึ่งใช้หลักการสรุปสาระสำคัญ ตามหลักอริยสัจ ๔ และใช้หลักการอธิบายเนื้อหาความรู้โดยละเอียด ด้วยหลักธรรมะ ๘ ประการ ทั้งการสอนเรื่องการปฏิบัติ ซึ่งใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์

การประยุกต์วิธีการสอนตามหลักวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ จะได้เป็นต้นแบบ การสอนพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ เพื่อสร้าง ปัญญาและศรัทธาให้แก่ผู้เรียน ได้เช่นเดียวกับ การศึกษาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีข้อเสนอแนะ สำหรับการประยุกต์งานวิจัยนี้ ได้ดังนี้

(๑) ผู้บริหารสถานศึกษา เจ้าอาวาสวัด และผู้อำนวยการหรือหัวหน้าสำนักปฏิบัติธรรม : ควรวางนโยบาย ส่งเสริม จัดให้มีการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยใช้รูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นต้นแบบ ทั้งในแง่หลักการ กระบวนการ วิธีการ และกลวิธีการสอน สร้างหลักสูตรการสอนหลักพุทธธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์

(๒) ครู อาจารย์ ผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนา : ควรศึกษาวิธีการสอนหลักพุทธธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ โดยใช้รูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นต้นแบบ ร่าง หลักสูตร ทำวิจัยในชั้นเรียน ออกแบบวิธีการสอน และนำไปทดลองใช้กับนักเรียน นักศึกษา

(๓) ครู อาจารย์ ผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนา : ควรสังเคราะห์วิธีการสอนหลักธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ โดยผสมผสานแนวทางของท่านพุทธทาสภิกขุ กับแนวทางของผู้สอน โดยอาจจะอาศัยความรู้พื้นฐานที่ถนัด ความสามารถพิเศษ ประกอบกัน เป็นวิธีสอนวิธีใหม่ของตนเอง

(๔) พุทธศาสนิกชน : ควรศึกษาวิธีการเรียนรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยใช้รูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นต้นแบบ และส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยวิธีการนี้

### ๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร ทำให้ทราบคำตอบว่า วิธีการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น เป็นวิทยาศาสตร์ ได้เสนอรูปแบบการสอนหลักพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้เสนอแบบการประเมินวิธีการสอนหลักพุทธธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เป็นแนวทางในการใช้วิเคราะห์ ประเมิน วิธีการสอนของครู อาจารย์ พระสงฆ์ รูป/ท่าน อื่นๆได้ และได้สังเคราะห์วิธีสอนหลักปฏิจจสมุปบาทภาคปฏิบัติ ด้วยการใช้นิทานได้อธิบาย สำหรับใช้สอนหรือฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง นอกจากนี้ยังได้โปรแกรมเอ็กเซลสำหรับสืบค้นคำศัพท์ธรรมะ เพื่อค้นหาความหมายแบบภาษาคน-ภาษาธรรม ตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุอีกด้วย

ผู้วิจัย มีความเห็นว่า ยังมีประเด็นปัญหาวิจัย ที่สืบเนื่องจากผลงานวิจัยนี้ ที่น่าสนใจศึกษาอีกมาก อาทิ

(๑) การประยุกต์วิธีการสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์เรื่องหลักปฏิจจสมุปบาทภาคปฏิบัติ โดยวิธีใช้นิทานได้อธิบาย

(๒) การสร้างวิธีสอนอย่างเป็นวิทยาศาสตร์เรื่องอานาปานสติภาวนา โดยการแสดงละคร หรือการใช้นิทานสมมุติ

(๓) การเรียนรู้หลักธรรมโดยใช้โปรแกรมสืบค้นคำศัพท์แบบภาษาคน-ภาษาธรรม ตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ

(๔) การศึกษาวิธีการสอนหลักพุทธธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)

(๕) การศึกษาวิธีการสอนหลักพุทธธรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านติช นัท ฮันท์